

quissimae urbis Labacensis — 1714 ali *Anales urbis Labacensis* — v rokopisu). Knjige so objavljali tudi posamezni pravniki (I. Št. Florjančič) in zdravniki (M. Grbec).

Na prehodu v XVIII. stoletje in dalje so torej sorazmerno naglo rasle osnove, na katerih je pozneje Ljubljana preraščala v središče vsega slovenskega kulturnega in političnega življenja. V umetnosti pa se je ob istem času uveljavil barok in se je tedaj

zopet bistveno spremenila zunanja podoba Ljubljane, od koder se je baročna umetnost širila tudi na podeželje.

OPOMBA

Avtor je članek napisal za brošuro »Ljubljana, podobe iz njene zgodovine«, Ljubljana 1962 (redaktor Mestni arhiv ljubljanski, založnik »Kronika«). V dogovoru z Mestnim arhivom objavljamo Gestrinov članek tu v celoti.

IZ VIGENJCA IN FUZINE V TOVARNO

(USTANOVITEV ŽEBLJARSKE ZADRUGE V KROPI
LETA 1894 IN NJEN RAZVOJ DO STAVKE 1. V. 1904)

JOZE GASPERŠIČ

Borba žebjarjev za »žebjarški red« in zoper samovoljo fužinarjev, za delo in za služek je stara že stoletja. O njej sklepamo že iz zapiska iz leta okrog 1630, ki ga je objavil dr. Jože Zontar v Loških razgledih 1955, str. 85. Ob ugašanju plavžev, valjavnic in cajnaric pod Jelovico pa se je rahljala v drugi polovici XIX. stoletja politična, gospodarska in družbena premoč fužinarjev. Monopol v žebjarstvu, ki jim je pritikal po rudarskem redu, po katerem so samo oni smeli izdelovati železo in z njim razpolagati, so že v drugi polovici XVIII. stoletja naskočili nekateri žebjarški mojstri, ki so začeli na lasten račun kovati in prodajati žeblje, si dobili enega ali več kovačev v vigenjcih, jim oskrbeli panjove in železo od prekupcev in netankovestnih fužinarjev, in prevzemali žeblje, ki so jih kovači prinašali skrivaj ali očitno. Posamič so se spravili taki »poštariji« ali poštérovcji (morda od »štére« in nemško stören) med fužinarje z nakupom fužinskega deleža in hiše. Take male žebjarške podjetnike dobimo v »Oklicni knjigi« župnije Kroepe še v tretji četrtini prejšnjega stoletja. Tudi sicer je fužinarstvo izgubilo leta 1781 veliko moči ob terezijansko-jožefinskih reformah, ko so nekdanjemu »cesarskemu rudniku« vzeli sodno oblast nad rudarji, oglarji, plajerji, kovači itd. V pravnih novotarijah in zmedah so žebjarji že sredi navedenega stoletja prosili višje rudarsko sodišče v Ljubljani za poseben žebjarški red. Leta 1801 so poklicali na tak posvet po 10 fužinarjev in kovačev iz Kroepe, kar se nam po francoski revoluciji zdi preblisk novega socialnega duha. Dobrih 50 let za tem ljubljanskim srečanjem fužinarjev in žebjarjev, tj. leta 1853 v Kropi, pri stari veljav-

nosti fužinskih deležev, je 13 fužinarjev, vštévši 3 občinske može sprejelo s pristankom radovljiškega glavarstva sporazum o novem žebjarškem redu, z roki o najmanj delavcev, o znižanju in odplačilu kovaških založnih dolgov čez 10 goldinarjev pri fužinarjih, o obvezni izučitvi žebjarške stroke, o plačevanju kovačev le v gotovini, o namenu ustanovitve bratovske skladnice, o čemer vsem je bilo pozneje malo videti. Za izvajanje sklepov določeno občinsko predstojništvo so podpisali župan Gašper Pribovec in prvi ter drugi svetovavec Janez Zupan-Bevc ter Fort. Warl-Nata. Žebjarji pri posvetu niso navedeni, verjetno pa so mu prisostvovali. Spet približno po 50 letih (1904) je splošna žebjarška stavka v Kamni gorici in Kropi privedla večino kovačev v Žebjarško zadrugo, kjer so od leta 1894 urejali svoje razmere, kakor so najbolje vedeli in znali, medtem ko fužinarjev ni bilo več.¹

DOLGA IN TRDA STISKA ŽEBLJARSTVA

Sredi prejšnjega stoletja si pri nas niso delali vprašanj o perspektivah ročnega dela. Na obrtne razstave Koroške, Štajerske in Kranjske dežele so prihajali le kovani žebli. Žeblje in drugo blago so vozili v Zagreb tedaj bolj s čolni po Savi kot z vozovi s konjsko vprego. Prvi vlak tja je stekel šele 1862, železnica do Trsta, kamor so inozemci z ladjami že dolgo privažali svoje cenejše železo in žeblje, je vozila od leta 1857. Na cesti iz Ljubljane do Trbiža so potovali do 1872 naši poštérovcji še peš z žebli v bisagah okoli ramen, v Celovec se je prišlo »k nogam« prej čez Ljubelj. Prvi poštni odpravnik v Kropi je bil po-

stavljen leta 1854, brzojavni urad pa smo dobili 50 let kasneje. Jelovski knapi so izginili iz praznih jam desetletja prej, vrednost fužinskih deležev se je opirala že dolgo samo še na prodajo žebeljev, a pridelava železa iz rude bi bila deficitna. Odtujenost prometu se je rada bratila z vero v dobrost stare tehnike. Nerazgledanost in nepoučenost o premikih v svetu znanosti in tehnike ob nezadostni šolski omiki sta bili med drugim vzrok nenadnega katastrofalnega zastoja ročnega žebjarstva. Stari ljudski šoli v Kropi bi mogli z današnjimi očmi marsikaj oponašati, česar gotovo sama ni bila kriva. Njen začetek okoli leta 1780 so po nasvetu oblasti sprožili in denarno omogočili fužinarji.²

V treh žebjarjskih krajih z Bohinjem vred je bilo sredi XIX. stoletja ne dosti manj kot še 1000 žebjarjev, ko so v Parizu že govorili izumitelji strojev za »draténe« žebelje (poglej pri Čigaletu str. 347), ki jim zdaj že dolgo pravimo žičniki, zadnjim

Tabla z lego železarskih obratov, fužin, fužinic in vigenjcev iz XIX. stol. Delo inž. Janeza Šmitka

ročnim žebjarjem »zbogom«. Bolj kot moderna tehnika žičnikov, ki jih stroji avtomatično kot iz pušk izstreljujejo, bi nas zanimali ugovori naših žebjarjev proti takratnim žičnikom, ko se je pojavila tovarna žičnikov v Ljubljani leta 1862. Kroparska oklicna knjiga ima 1867 zapisanega ženina Martina Potočnika iz Kroke, sina ranjkega kovača Luke Potočnika, ki je delal tedaj v »žebjarjski fábriki« v Sostrem pri Ljubljani. Žičnike so začeli delati Pirci v Lipnici leta 1872, KID na Jesenicah pa leta 1891, ko so postavili nove obrate. Pred žičniki na Francoskem so dobili stroje za vijake v Angliji in Nemčiji ter kmalu tudi v Avstriji. Vijaki z žičniki so začeli tolči kovane stavbne žebelje ter jih kot novo vezivno sredstvo za les in železo odrivati s trgov, kjer so se oboji še srečevali. Dalj kot stavbni žebelji so se upirali navalu mehanike konjaki, a tudi te so že polstrojno izdelovali v Borovljah, od koder so prihajali v Kropo do prve svetovne vojne »bač-

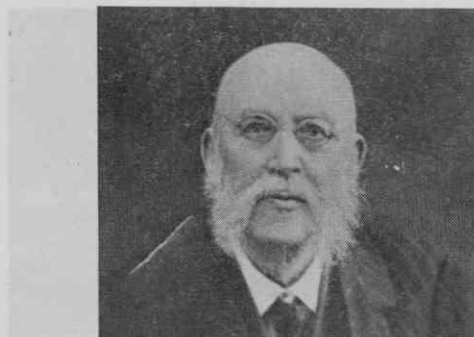

»Starac šola v Kropi 1818—1884

ki«, butarice koncev železa, preostalega po takem še ne popolnoma mehaniziranem izdelovanju konjakov. Iz »bačkov« so pri nas kovali na roko konjake in druge žebelje. Šlo je v svetu le še za tako žico in orodje, ki bi omogočilo mrzlo kovanje v obliko konjakov. Temu je ustrezal norveški patent sistema »Mustad« pred koncem prve svetovne vojne. Kako je kovače delno še branila tehnika z nastopom potreb za železnice ali jih pregnala s trga politika ob izgubi italijanske trgovine, pa pove v opombi št. 1 omenjeni uvod k razstavi Žebelj in vijak leta 1955. Ta začasna mašila niso zadelala lukenj, skozi katere je odtekalo delo in preživljanje žebjarjev, kar se vidi iz padajočega števila kovačev v »žebjarjski knjigi« (Schmiedebuch) fužinarja Karla Pibrovca, manjšega žebjarjskega podjetnika (Vigenje str. 80 in 81), ki je imel od leta 1869 deset, v naslednjih 4 letih pa 10, 12, 14 in 10 kovačev in potem v 5 letih 1873 do 1877 le še 8, 8, 7, 2 in 1 kovača. Razen od teh najetih stalnih žebjarjev je dobival priložnostno blago od kakega ješarja iz

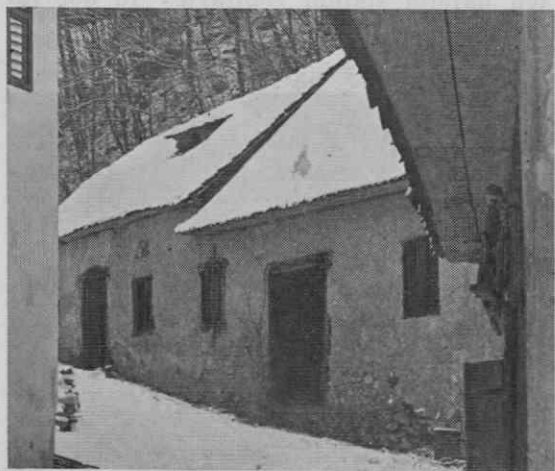

»Nova šola v Kropi 1884—1954 (odtlej osemletka v Lipnici

Davorin Zarnik, roj. 1841 na Homcu, umrl 1925 v Kropi, je učil v Kropi v »stari šoli« od 1858 do 1873

Krope, v letih 1874 do 1881 pa tudi od ješarjev iz Kamne gorice; potem sta trgovala skupaj z Jurijem Magušarjem, 1884 pa je stopil pri Magušarju v službo za letno plačo in provizijo. V letih 1880 do 1900 je prebivalstvo v Kropi prišlo od 1100 na 780 oseb, kakor kaže diagram v Zadrugarju leta 1940. Življenjepis Fortunata Warla (1818—1899), malega fužinarja in žebljarskega trgovca v Zadrugarju leta 1934/35, posebno na strani 114, podobno razodeva položaj žebjarstva proti koncu XIX. stoletja. Valentin Solar, rojen 1862, čigar Spominov se bom še nekajkrat dotaknil, je zapisal v Zadrugarju leta 1934, str. 72: »Malokateri kupec je še povprašal po ročnem blagu: konjakih, žeblih za strehe, opaže in plotove. Brezposelnost in revščina sta se naselevali v kovaške družine. V skrajni bedi so žebjarji v skupinah zapuščali domači krov in odhajali za delom na Koroško, v Celovec, Beljak itd., od koder so pošiljali svojcem po 5 ali 10 goldinarjev na mesec. Na jesen so se vračali domov s 50 goldi-

Zidani Bodlajev vigenje v Kotlu. Prejšnji na tem mestu je bil lesen in je 1870 pogorel

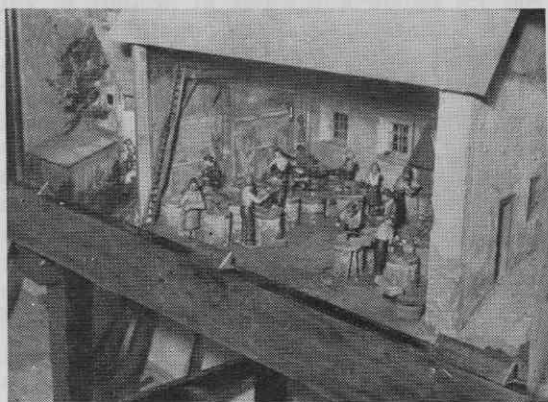
narji gotovine, da so nakupili zabelo, obleko in obutev.« Domači obrtniki tehtnic, stolpnih ur, mehov, orgel in verig niso mogli sprejemati v delo brezposelnih žebjarjev, katerih nadarjenejši sinovi so odhajali v službe pri dachu, pošti, k železarni na Jesenice in v trgovino, dekleta pa kot služkinje v Trst in Ljubljano ali na delo v tovarne, v tobačno v Ljubljani, tekstilno v Litiji in v Kellerjevo mizarstvo v Celovcu. Vedno očitneje je bilo, da si Kropla na stari način z žebjarstvom ne bo mogla več pomagati. Leta 1881 in 1882 je Trgovska zbornica, misleč na zaposlitev s puškarstvom, brezuspešno prosila na Dunaju za pomoč puškarške šole v Borovljah. Ko se je naslednje leto tretjič izjalovila prošnja na Dunaju za strokovno pomoč iz Borovelj,

Ana Leš, roj. Poglajen leta 1874, prihaja iz vigenja Nava s košem za oglje. Kot »kovačica« za žeblice je vstopila v zadruho 15. VI. 1895

je kranjska deželna vlada leta 1884 menila, da naj se osnuje v Kropi obrtna šola za izdelavo orodja in je to misel sporočila občinskemu odboru v Kropi, ki je ni sprejel z zamišljeno vsebino pouka, pač pa je menil, da naj bi obsegal zakovice in vijake in naj bi se namesto šole napravila tovarna tega blaga, ki bolje spada v kupčijsko zvezo z žebli (Zadrugar leta 1933 str. 27). Dežela se o tako formuliranem predlogu ni izjavila, občina pa se tudi ni več povrnila nanj. Četrtega junija 1885 so žebjarji v Kropi stopili v stavko zaradi prenizkih mezd in ker se je obetalo še nadaljnje slabšanje zaslužkov. Zaradi padanja naročil so namreč podjetniki v medsebojni konkurenci zniževali ponudbe in s tem plače žebjarjev. Nad 200 se jih je nabralo pred Jarmovo gostilno, v kateri so se v prisotnosti okrajnega komisarja pogajali podjetniki s šestimi delavskimi odposlanci. Uspeh te stavke ni znan, pač pa se je ob njej najbrž rodila misel na »Zvezo kova-

ških mojstrov«, ki jih je bilo, kakor pravijo sami, sto. Ta zveza naj bi naredila žebtljarje »neodvisne od stiskajočih jih prekupcev«. Triindvajsetega julija je odbor 6 kovaških mojstrov (Luka Kenda, Jurij Jelenc, Simon Pogačnik, Jože Šmitek, Jožef Klinar in Janez Pernuš) poslal Trgovski zbornici prošnjo za pomoč pri preskrbi začetne glavnice 12 ali 13 tisoč goldinarjev podjetja za žebtljasko obrt, ki »ne le ne peša, ampak napreduje tako, da se izdelki še ohladiti ne utegnejo, ampak vse gre sproti izpod rok«. Osnutek pravil Zveze kovaških mojstrov je prinesel Zadrugar leta 1935, str. 14. Gibanje žebtljarjev junija in julija 1883 se ni več uneslo, dasi v občinskem odboru, kamor so prišli po nepisanih določilih samo posestniki, navadni kovači pa niso

Žebtljarji v Vicah, maketa slikarja Ferda Schwarzza z Dunaja (1936)

imeli sedeža. »Tedenski zaslužek delavca se je zmanjšal od leta 1886 od tri in pol na dva in pol goldinarja leta 1888. K temu se je pridružila navada jemati preveliko predplačo, vsled tega so posamezniki zlezli v hude dolgove. Leta 1894, ko je bila navetovana ustanovitev zadruga, so stradale številne družine vsled odpustov in mnogo delavcev je bilo brez kruha«, je pisal dr. Murnik, nečak Ivana M., v nekem poročilu Trgovske zbornice leta 1909. Obup je januarja in februarja 1888 prikupil do vrha. Poročila o njem se vrste te tedne v raznih časopisih. Predsednik deželne vlade, Slovenec baron Winkler, je razmere v Kropi prišel sam ogledat in je v začetku marca sprožil anketo pri Trgovski zbornici, katere obseg in dnevni red je sam predlagal. Med člani ankete sta bila tudi rojak Franc Potočnik Johanov (o njem in o drugih sorodniških Potočnikih glej SBL) in glavni ravnatelj KID Karl Luckman, po rodu tudi

Žebtljarji na Zgornjem bajerju 1905

iz Krope. V teh letih je obmolknilo kovanje pri nekaterih ješah ali v celih vigenjcih (imena iz Zadrugarja leta 1940/41, str. 139) npr. prva, druga in tretja ješa v Pungartu, sedmi vigenjci v Jami, Florjančnikov vigenjci s štirimi ješami, del Bodlajevega vigenjca, na novo pozidanega leta 1870 po požaru, vigenjci nad Zgornjim mlinom z imenom na Savi in vigenjci Dolga rit, ki je nazadnje imel še tri ješe v pogonu. V krizi je opustilo kovanje ali izgubilo delo nad 120 žebtljarjev. Kriza je pométala tudi med fužinarji. Fužinarja, tega nekdanj veljavnega naziva ženina, ki si je poiskal družico med enakimi, v oklicni knjigi v zadnji četrtini stoletja več ne beremo. Zapisnik prvih zadružnih delavcev od leta 1895 do 1897 nas ne spominja fužinarskih rodov, ki jih ne zasledimo med žebtljarskimi delodajavci in delojemavci. Zadnji »fežinski partnik«, 49-letni vdovec Matija Zupan, Poljčev s št. 7., je februarja 1888 pisal Ivanu Murniku: »Ko bodo naši ali kamenški srenjski možje zraven (tj. k Winklerjevi anketi) klicani, ne bo uspeha, ker le težko slišijo

Maketa nekdanjega vigenjca v Železnikih z ločenimi mehovi in zibelko, privezано k mehu, da jo guglje

Med ješarskimi vigenjci v Kamni gorici

o kaki pomoči, zato ker dobro vedo, da jim tisti velikanski vir usahne. Sam pa je odvisen od njih, ker jim dela zaboje.« Sredi marca leta 1888 je 65 kovačev naslovilo na anketo primerjavo delodajavčevega in kovačevega zaslužka in pravijo, da so bili pred dvema letoma »vsi panjóvi obdani« z delavci, zdaj pa je praznih že nad 145 zavoljo pomanjkanja dela. Ako nam ne poskrbite dela, moramo poginiti.

DELODAJAVSKA ALI DELAVSKA ZADRUGA?

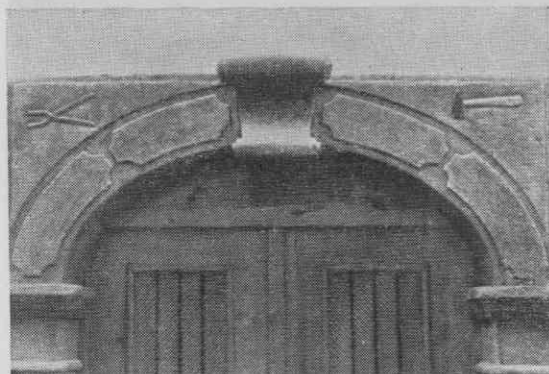
Zveza kovaških mojstrov je bila registrovana zadruga z neomejenim jamstvom, kakršne so bile Schulze-Delitschevke. Sestavljaec pravil nam ni znan. Snovatelji zadruga govore o 100 kovaških mojstrih, vseh žebljarskih delavcev pa je po poročilih o stavki bilo najmanj 200, na mojstra potemtakem po 1 pomočnik ali vajenec.

To se nekako ujema s številom delovnih mest v vigenjcih, ki so takrat obratovali,

Nekdanji vigenje Luka Hafnerja v sosesčini Vic

in z razmerji med žebjarji, kjer je mojster pri večini žbljev moral kovati s »hlapcem«. Na »hlapce« pravila mojstrov ne mislijo. Ali so si mojstri lahko mislili, da pridobitev ješ in vigenjcev s skladišči z nakupom ali najemom od tedanjih lastnikov ne bo lahka in hitra? In kupčijski stiki sedanjih žebljarskih trgovcev, ali jih ne bi morali mojstri kakorkoli pridobiti? Ni čudno, da je bila prošnja na Trgovsko zbornico za posojilo nerealna in zato o ustanovitvi te zadruga z neomejenim jamstvom ni sledu. Občinski odbor v Kropi je predlagal Trgovski zbornici julija leta 1884 osnovanje konzorcija za prevzem vojaških naročil za konjake, ki jih erar potrebuje letno 18 milijonov in bi z njimi rešili brezposelnost več stotin delavcev. Namesto konzorcija bi osnovali eventualno produk-

Ješarjev žebljarski znak na hišnem portalu iz 1829 v Kamni gorici

tivno zadrugo iz kroga delodajavcev. To je bil pač udarec »gospodov« po Zvezi kovaških mojstrov. O naročilu erarja na konjake ni sledu. Misel o produktivni zadrugi delodajavcev pa je živela in oživela ob ustanavljanju Žebljarske zadruga, do katere je od ankete deželnega predsednika preteklo 6 in pol leta. Žebljarska kriza je dalje izpodjedala obstoj Kroke. Novi župan, prvi nefužinar v zgodovini kraja, Kamnogoričan Tomaž Šušteršič, se je oženil s Kroparico in se naselil v Kropi z nakupom Tončetove hiše št. 25 in njene gostilne, ki je bila dotlej posest Jerneja Poznika.³ Pri Šušteršiču so pekli kruh iz moke, podarjene stradajočim žebljarskim družinam. Vendar nihče ni videl v denarnih podporah rojakov izven Kroke prave rešitve. Za Tomažem Šušteršičem, ki je odšel v službo pri grofu Thurnu v Radovljici, so izvolili v Kropi za župana Luka Hafnerja.⁴

V novem občinskem odboru so bili Jurij Magušar, Valentin Klinar, Karel Pibrovec, uradnik pri Magušarju in ravnatelj bivše Zgornje fužine, Jožef Jalen, gostilničar, Jurijev stric in ješar Janez Magušar, čevljar Blaž Kralj, Matevž Šolar, gostilničar in oskrbnik Sp. fužine, Ignac Ažman, st. mizar, Franc Ažman, ključavničar in Valentin Šolar, verigar. V Spominih ima Valentin Šolar kot odbornika tudi Franca Hoenigmama, ki je spomladi leta 1893 39-leten prišel iz Osilnice ob Kolpi za župnika v Kropo. Dušni pastirji pred njim so bili Kapus od leta 1874, ki je zgradil župnijski hlev, Lavtar in Jereb, ki sta umrla v nekaj letih. Četrti v času žebljarske krize je bil Hoenigman, energični in podjetni Ribničan, bivši vojak, odlikovan v bosenski okupaciji, ki se je lotil problema oskrbe žebljarjev »z rednim in zadostnim delom ter poštenim plačilom«, kakor je zapisal za svoje geslo. Nujno gradnjo novega župnišča (opis stare stavbe morda iz XVII. stoletja je shranjen v muzeju), ki je Kapus ni mogel izpeljati, je odložil H. za nekaj let, dokler se ne ustavi naraščanje pomanjkanja. Spomladi 1894 sta dva priletna domačina, Janez Ev. Zupan, bivši fužinar, oče višjega uradnika Avstrijske montanske družbe v Donawitzu, in spredaj omenjeni Matija Zupan ponovila pri občini stari predlog žebljarskih delodajavcev za ustanovitev njihove, to je delodajavske zadruga. Na seji občinskega odbora pod predsedstvom Luke Hafnerja je predlagal Pibrovec, naj občina predlog z opisom stanja pošlje deželnemu poslancu gorenjskih mest in trgov Ivanu Murniku, s katerim je bil Pibrovec dober prijatelj, in naj Murnika pismeno povabi v Kropo. Res je poslanec trikrat prišel na občinski odbor, da je razložil svoje mnenje za izboljšanje stanja žebljarjev v obliki zadruga. »Pridnost in poštenost, to je glavno,« je večkrat dejal, »s tem boste vse premagali,« se je spominjal Valentin Šolar. Za pravnega svetovavca je Murnik pridobil dr. Viktorja Supana, sina ljubljanskega veljaka V. C. Supana, brata malega fužinarja Matije Zupana. Murnik in dr. Supan sta prišla jeseni leta 1894 k Valentinu Klinarju s predlogom združenih pravil. Dr. Supan je določil višino združenega deleža na sto goldinarjev po denarnih razmerah pri žebljarih v Kropi, a vsak član je mogel vpisati več deležev, ki naj bi se obrestovali iz čistega dobička; pri tem je omejil glasovalno pravico na en glas na vsakih pet deležev in da noben član nima več kot pet glasov; a pri glasovanju

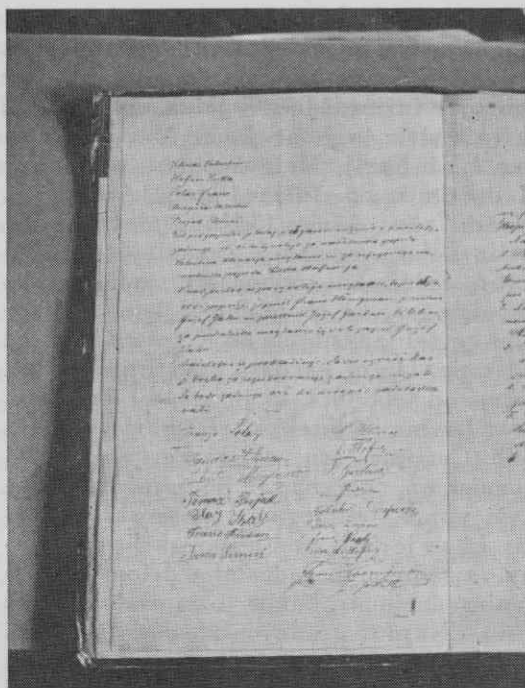
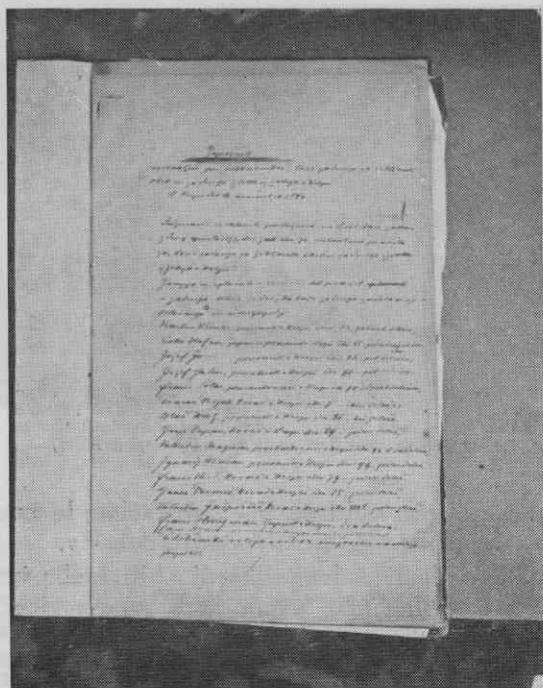
Hiše podjetnikov »na Plac« v Kropi: prva od leve Vreténova (Joža Gartner), na sredi Toučétova (Antona Poznika, v kateri se je rodil Radivoj Poznik), tretja Smelova (Benjamina Sulerja, v kateri se je rodila Kristina Suler)

o razdružbi zadruga ima vsak član le en glas ne glede na število svojih deležev.

Pravi člani zadruga morejo biti osebe iz političnih občin iz Kropo in Kamne gorice. Zadruga mora sprejeti vsakega pravega člana v službo kot delavca, pomočnika ali mojstra po njegovih sposobnostih in opravi, s katerim se je pečal pred vstopom v zadruga. Če bi v teh pravilih pogledali zadnji citirani stavek ob blizu in bi namesto »pomočnika« uporabili ljudski izraz »hlapca«, bi se nam nepričakovano pokazal stari diferenciacijski status žebljarstva. Hlapec in njegov mojster sta bila koren, ki bo v delavski zadrugi izgubil stari pomen in izraz, morda pa dobil novega. 16. novembra leta 1894 je bil ustanovni občni zbor Prve zadruga za žebljarski obrt in druge izdelke iz železa v salonu v prvem nadstropju gostilne Valentina Klinarja. Od povabljenih niso prišli na ta zbor Jurij Magušar in štirje mali podjetniki iz Kropo ter noben podjetnik iz Kamne gorice, kjer je Magušar že imel večino žebljarjev,

Občinski zastop 1901 na žandarski paradi: čevljar Blaž Kralj, na sredi župan Luka Hafner in mlinar Benka

Prva in druga stran ustanovnega zapisnika Zadruga za žebljarski obrt in druge izdelke iz železa v Kropi

razdeljeno po ješarjih. Supanov lastnoročni zapisnik ustanovnega občnega zbora se glasi: »Zapisnik, sestavljen pri ustanovitvi Prve zadruga za žebljarski obrt in za druge izdelke iz železa v Kropi. Podpisani so sklenili priložena, na podstavi zakona od 9. aprila 1873 drž. zak. št. 70, sestavljena pravila za Prvo zadrugo za žebljarski obrt in za druge izdelke iz železa v Kropi. Zavežejo se vplačati v smislu teh pravil v zadrugo deleže do dne, ko bode zadruga začela svoje delovanje in sicer gospodje: Valentin Klinar, posestnik, 50 deležev; Luka Hafner, župan in posestnik, 25 deležev; Jožef Gartner, posestnik, 5 deležev; Jožef Jalen, posestnik, 5 deležev; Franc Šolar, posestnikov sin, 10 deležev; Tomaž Pesjak, kovač, 4 deleže; Blaž Kralj, posestnik, 3 deleže; Janez Zupan, kovač, 1 delež; Valentin Magušar, posestnikov sin, 2 deleža; Ignacij Ažman, posestnik, 1 delež; Franc Varl, kovač, 1 delež; Janez Pernuš, kovač, 1 delež; Valentin Gašpersič, kovač, 1 delež; Franc Hoenigman, župnik, 2 deleža; Franc Ažman, posestnik, 1 delež.

Ti deležniki volijo enoglasno v odbor naslednje gospode: Klinar Valentin, Hafner Luka, Franc Šolar, Magušar Valentin, Pesjak Tomaž — teh pet gospodov je tedaj s 15 glasovi voljenih v načelstvo zadruga in ti si izvolijo za načelnika Valentina Klinarja enoglasno in za njegovega namestni-

ka Luka Hafnerja. V nadzorstvo se pa izvolijo enoglasno, to je s 15 glasovi: župnik Franc Hoenigman, posestnik Jožef Jalen in posestnik Jožef Gartner. Od teh se za predsednika enoglasno izvoli gospod Jožef Jalen. Načelstvo se pooblaščuje, da vse izvrši, kar je treba za registrovanje zadruga in za to, da bode zadruga brž ko mogoče začela delovati.«

Kot kovači med posestniki imenovani ustanovitelji zadruga so pač žebjarji, torej delojemavci, h katerim lahko prištejemo še posestnikovega sina Valentina Magušarja, sina ješarja Janeza, p. d. Hanza, ki je skupaj stanoval z očetom in koval pri očetovi ješi z imenom Hanzova ješa v Prekuhovčevem vigenjcu, kjer je sedaj kovaška delavnica UKO. Drugi kot posestnikov sin imenovani deležnik, Franc Šolar, je bil kandidat za združnega tajnika. Dotlej žebljarski delodajavci med člani ustanovitelji zadruga so bili Klinar, Hafner in Gartner s premočjo v deležih, ki pa so jo omejevala pravila. Drugi člani posestniki niso imeli oprava v žebjarstvu, pač pa v svoji obrti. Kralj je bil čevljar, sorodnika Ažmana stamizar in ključavničar, Jalen pa gostilničar. Ustanovitelji žebjarji so stanovali ali gostovali: Janez Zupan na št. 29 pri Jeruču, Valentin Magušar pri očetu na št. 94, Franc Varl na št. 79 v Fabjanki, Janez Pernuš na št. 85 pri Krêni in Valentin Gašper-

šič na št. 100 pri Foci. Deležnik Jožef Gartner-Vretēna je pred začetkom poslovanja zadruga umrl⁵ in je imela njegove kovače žena — vdova Marija, u. 1905.

Takoj so plačali zadružne deleže Hoenigman, oba Ažmana in dr. Supan, ki je pristopil z enim deležem, pa se ni vpisal v ustanovni zapisnik, kjer ni vpisan tudi Valentin Šolar, ki se še ni odločil o številu svojih deležev. Žebljarski podjetniki so del deležne vsote dali v blagu, tj. v žebljih in verigah, žebljarji pa so jih polagoma vplačevali v obrokih od zaslužkov. Med udeleženci ustanovnega občnega zbora ni vpisan kovač France Zupan-Malevšov, ki se je udeležil prvega občnega zbora 1. maja 1895, in je dal namesto 200 gold. dvojnega deleža ješo v vigenjcu Kamrica. Kovač Janez Zupan je verjetno imel priimek Tomažek; v dvom nas pa spravlja njegova hišna številka, ki naj bi bila 100. V Imeniku članov v Plamenovi Kroniki je Janez Zupan Tomažek, roj. 1841, pristopil v zadrugo 1895 in izstopil 1896. Morebitna napaka bo ostala nepojasnjena, zakaj živih prič ni več.

Po številu ustanovnih članov žebljarjev zadruga torej ni bila delodajavska, a Valentin Šolar je zapisal: »Značilna za tedanji zbor so bila križajoča se mnenja na tem sestanku. Mnogi so v svoji sebičnosti želeli, da bi vsak podjetnik imel nekaj kovačev in delavcev v svojem področju ter bi izdelke zbirali v zadrugi. Večina z menoj pa je bila za to, da se ustanovi enotno gospodarstvo, to je, da bi v zadrugi zbirali naročila, razdeljevali delo, odpošiljali izdelke in izplačevali delavce. Vkoreninjeni red privatnega gospodarstva je bilo zaradi pomanjkanja zadružnosti res težko premagati v vzajemno delo v obče koristi.« V ne-

navzočem Juriju Magušarju se je morda oglašala pridobivaška žilica rodu.⁶ Luka Hafner je v zadrugi, ki je odpravljala iz članstva sledi njihovega privatnega podjetništva, pričakoval kaj drugega, kot pa je dobil, in je 1896 izstopil iz zadruga ter obnovil svoje privatno žebljarsko podjetje. Disharmonijo občnega zbora, ki so si ga marsikateri želeli z drugačnim izidom, je želel izgladiti shod v Kropi čez dva dni, v nedeljo 18. 11. (»Slovenec« v poročilu od 20. 11.) O shodu je zapisal Valentin Šolar v Spominih: Ugodno je posegel ta shod v razvoj stvari. Vodil ga je predsednik Vurnik, glavarja je zastopal tajnik Kaltenegger. Glavni govornik je bil Janez Ažman, župnik v Gorjah, ki je opozarjal na nauk zgodovine Kroke v času, ko se je zaobrnilo blagostanje v pomanjkanje. Zato je opominjal rojake, da se oprimejo novo ustanovljene zadruga in prezro osebne spore, ker če si na tem, da utoneš, podaj roko tudi sovražniku. Državni poslanec dr. Žitnik je priporočal, naj delavci hranijo, da bodo vsaj z enim deležem pristopili v zadrugo, ker bo potrebovala kapital za novo proizvodnjo, kajti žeblji ne bodo rešili zadruga. Za zadrugo je govoril tudi Jože Gostinčar iz Ljubljane.

PODJETJE ŽEBLJARSKE ZADRUGE PRICNE
S PRIPRAVAMI ZA ZACETEK DELA

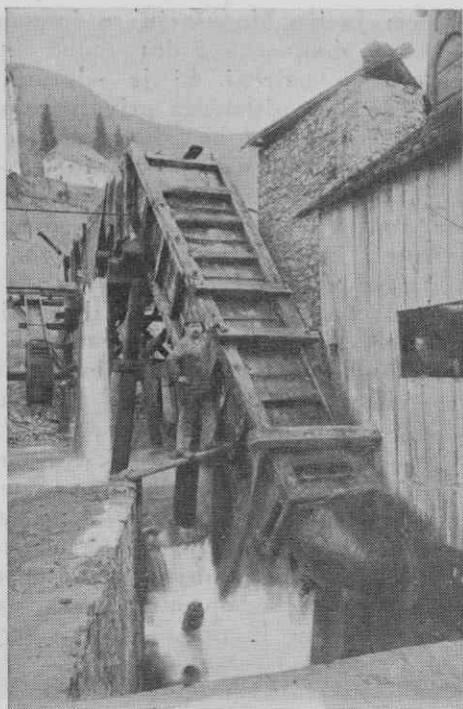
Načelnik Klinar⁷ je dal zadrugi v najem Johanov magazin za pisarno in skladišče. Tajniku Franju Šolarju so določili mesečno plačo 42 goldinarjev za vodstvo knjig in

Zadružni tajnik Franjo Solar

Načelnik in mojster Valentin Solar po monotipiji Mihe Maleša

Speljava vodnega pogona valjavnične turbine v Sp. fužini 1876–1908. Ob njem stoji mojster Valentin Šolar, v lini je Janez Lazar. Zidovje stare fužine

spisov in za ureditev pisarne ter skladišča v tem magazinu. Tam je bilo tudi prvo združno skladišče žebeljev, v katerem je vodil knjigo izdelkov in železa skladiščnik Valentin Magušar za plačo 20 gold. na mesec, ki je skrbel tudi za snago v pisarni. Klinar je prevzel vožnjo združnega blaga s parom konj, Hafner je postal združni

Med prvimi kovačicami je vstopila v zadrugo Reza Debeljak, rojena 1853, vdova Šlibar-Cvek, por. Šolar, babica univ. prof. ing. Alfreda Šlibarja na Dunaju in v Stuttgartu

blagajnik, Tomaž Pesjak pa je oskrboval skladišče oglja in izdelovanje zabojev. Deležev po večini niso vplačali takoj, temveč šele v teku leta, nekateri so jih vpisali šele s 1. januarjem 1896. Delavcev je takoj prvi teden delalo 47. Največ jih je dal Hafner, drugi prejšnji podjetniki so jih dali po manj. Za delavce ni bila zadrega, ker je bilo dovolj brezposelnih. Prišel je prvi majnik 1895, ko je začela zadruga slovesno poslovati. Na zborovanju ta dan so izvolili tri člane: Ivana Murnika, dr. Viktorja Supana in državnega poslanca, deželnega odbornika Frana Povšeta. Popoldne ob 13. uri je bil prvi občni zbor, na katerem so med drugimi točkami izvolili Blaža Kralja za člana nadzorstva namesto umrlega Jožefa Gartnerja.

»Zapisnik delavcev 1895« s stampiljko advokata dr. Viktorja Supana, Ljubljana, Na Bregu št. 18, v čigar pisarni so naredili glavo zapisnika, se začne z dnem 7. majnika, ko so prijavi (bolniško in nezgodno zavarovanje je postalo v Avstriji obvezno l. 1888) prvih 50 delavcev, med njimi 15 žensk v bolniško blagajno. Malo kasneje so prijavi l. 1895 v blagajno še 10 delavcev, med njimi 7 žensk, v juniju 1895 pa 4 moške in 3 ženske. Med dotlej v blagajno prijavljenimi 42 moškimi so stalno ostali v zadrugi do upokojitve le 3 in sicer žebjarja France Gašperšič in Alojzij Pesjak st. ter mojster Valentin Šolar. Kar je v zapisniku vnesel vpisov delavcev tajnik Franjo Šolar, ki je k imenu in priimku prideljal tudi domača imena, s katerimi so se ti delavci klicali, jih je tako ohranil poznejšim rodovom. Žebjarje in žebjarice je vpisoval kot »kovače za žebelje« z minimalno plačo 40, oz. 30 krajcarjev, po kateri je zadruga plačevala zavarovalni prispevek. Razen žebjarjev so sprejeli maja in junija še oskrbnika Valentina Magušarja Hanzovega, ravnavca Janeza Praprotnika Vodlo in 6 kovačev za verige, med njimi oba Šolarja Šuštarčkova, Valentina in Gregorija, kot mojstra-verigarja z plačo 125 krajcarjev, javljeno pa 40 krajcarjev, in oba Vidica Ukovčeva, Valentina in Jakoba. V rubricirane kolone so vpisovali starost, čas vstopa in izstopa ter vzrok izstopa in opombe. Ta zapisnik delavcev je, dopolnjen 10. septembra 1897, sprejel 178 vpisov v bolniško blagajno, od katerih so bili nekateri izstopivši ali izključeni delavci drugič sprejeti, saj je bilo prehajanje med konkurenčnimi podjetji v navadi. Kronika str. 17 poroča, da je zadruga takoj drugi dan pričela delovati, se pravi, žebjarji in žebjarice so stopili za

panjové pri ješah v vigenjcih Na bajerju, v Vicah, v Navi, in Kamrici, ki jih je zadruga osem kupila pred 1. majem in po njem. Vigenjc Vice je prodala zadrugi Neža Pirc, tri ješe v različnih drugih vigenjcih sta prodala zadrugi Luka in Marija Hafner, po eno v Navi in v Kamrici je zadruga dobila od Klinarja in od Franceta Zupana Malevša, vse skupaj za 1085 goldinarjev. Nadaljnji vpis so opravili šele 1. 7., ko so prijavili v blagajno žebtljarja Janeza Pernuša Flajsa, roj. 1857, ki je pristopil kot deležnik že ob ustanovnem občnem zboru. Morda niso imeli zanj panjů, kakor ga ni bilo za Lovrenca Zupana st. Kolero, roj. 1847, ki je od zadruge prešel k Magušarju, ker ni imel zadrůžnega panjů. Janez Pernuš je bil tudi v odboru Zveze kovaških mojstrov 1883. Leta 1895 je bilo še oktobra 5 in decembra 4 pristopov, od tega skupaj 2 kovačici, ključavničar Erženov Luka, r. 1873, in verigar Mihael Šolar, Funtovčev, r. 1871. Vse v zapisniku delavcev prijavljene ženske so bile seveda kovačice.

Konec oktobra javlja zadruga Trgovski zbornici, da ima sama še 86, Magušar (samo v Kropi) 44, Fortunat Šmitek Lapek 4, Jera Šmitek 3, Marija Gartner Vreténova 3 in Jurij Habjan Kokóľček 1 žebtljarja. Če te številke seštejemo, pridemo na 141 žebtljarjev v Kropi, kar je bilo komaj polovica števila žebtljarjev pred leti. Vsem za delo zmožnim brezposelnim je dala zadruga delo, so pisali 26. junija 1895 dr. Supanu. V istem pismu mu sporočajo, da porabijo na teden 800 do 1000 gold. in sicer okoli 200 gold. za delavske plače in 700 gold. za železo. Tako je začelo zadrugi takoj zmanjkovati denarja in ji je izplačal deželni odbor obljubljeno brezobrestno posojilo 2000 gold., za katero je posredoval Murnik. Kranjska hranilnica ji je posodila 2000 gold. za nedoločen čas, ker za prodane žebtlje ni dobila takoj denarja. Zadrugi je ugajal prostor v opuščeni valjavnici v Sp. fužini, kjer bi mogla zaposliti 20 delavcev, če bi jo popravila. Prvi mesec prvega leta 1895 je prodala zadruga proti pričakovanju za 2000 naslednji mesec pa za 3000 goldinarjev. K dobremu startu je pripomogel gotovo Luka Hafner, ki je bil prej v trgovskih zvezah z Bosno, Zadrom, Križevci, Glino, Vel. Bečkerekom, Brailo, Wolfsbergom, Valentin in Gregor Šolar, verigarja, pa s Petrinjo, Gračanico, Vel. Kanižo in Sežano. Mnogo je zadrugi pomagala Trgovska zbornica pri ustvarjanju stikov in zastopstev v tujini in tudi dr. Supan, ki je priporočil zadrugo Kranjski obrtni (industrijski) družbi na

Kot kovač za žebtlje je bil 7. V. 1895 vpisan Jakob Berce, p. d. Kadet, roj. 1848, zadnji potomec rodu, ki je stopetdeset let nihal med žebtljarstvom, mlinarstvom in dninarstvom, kakor pove Kandučev rodovni zapisek v Zadrugarju 1940/41, str. 146

Jesenicah, družbi Greinitz in nečaka v Gradcu in drugod. Hafner je prepotoval to in naslednje leto Kranjsko, Primorsko, Koroško in Štajersko z vzorci, ceniki in popisom zalog. Tudi doma so se s Šolarjem, tajnikom, in Hoenigmanom vsi trudili, da so novo podjetje uvedli pri trgovcih in porabnikih, železnicah, skladiščih, arzenalih, rudnikih itd. Zadrugo so težile zaloge ve-

Žebtljarska družina Franceta G., roj. 1869, in Joháne G., rojene 1872, fotografija na pločevini iz 1900. Oče je vstopil v zadrugo 15. VI. 1895, mati nekaj pozneje, ko je pustila kovanje pri Fortunatu Smitku-Lepku, kjer kljub zakonom ni bila vpisana v bolniško knjigo

Alojzij Pesjak, Lojzev, roj. 1859, žebtljar v zadrugi od vstopa 1895, na pragu hiše št. 10, ki je bila nekoč last malega fužinarja in žebtljarskega podjetnika Fortunata Varla

rig, orodja, železa in žebtljev, ki jih je prevzela od deležnikov v plačilo deležev. Prvotni sklep o brezplačnem izdajanju oglja in kovaškega orodja žebtljarjem so konec oktobra ukinili, ješam takoj postavili nadzorne mojstre, ki so morali prihajati

Katarina Homan, roj. Jelenc, nekoč kovačica za konjske žebtlje (Vigenjc, str. 85), roj. 1868, umrla 1960. Ko je bil maršal Tito avgusta 1948 v Kropi, je »na placu« pristopila k njemu, da bi ga poprosila za lepšo krušno moko gospodinjam

jati tudi k tedenskim izplačilom zaslužka, kot vsi člani načelstva. Prva združna letna (to pot 7-mesečna) bilanca 1895 v kronah (1 goldinar preračunan na 2 kroni) je skromna in značilna za začetniško pomanjkanje premičnin in nepremičnin (priprav in stavb), za nezadostnost oskrbe s kreditom (blagovni upniki za železo so mnogo večji kot deležni kapital), zaloge izdelkov imobilizirane, skratka stanje, ki ga bo zadruška le v letih popravila, o čemer je veliko govora v teh letih kronike. Kranjski industrijski družbi je bila dolžna konec decembra 15.000 goldinarjev, trikratno vsoto dovoljenega kredita za tekoče dobave železa. Ta dolg je delal zadrugi v naslednjem letu in še naprej največje stiske, ogrožal je njen obstanek in oviral njen razvoj. Večkrat je bila združna blagajna tik pred izplačilom zaslužka brez evenka in so nekajkrat izpraznili celo cerkvene in druge puščice do zadnjega krajcarja. Drugo poslovno leto 1896 je zadruga posebno trpela za pomanjkanjem kreditov in obratovalnega prostora. Že januarja so vložili pri oskrbništvu Sp. fužine prošnjo za najem fužinskega prostora, ki bi ga sami popravljali. Hkrati so prosili Luckmana za plačila lanskega dolga za železo, dokler deželna ne da obljubljenega brezobrestnega posojila 10.000 goldinarjev. Luckman je res obljubil posredovanje pri deželnem odboru in vodstvo zadruga opozarjal, naj ne delajo preveč lahkomišljenih dolgov in da naj izterjajo blagovne dolžnike.

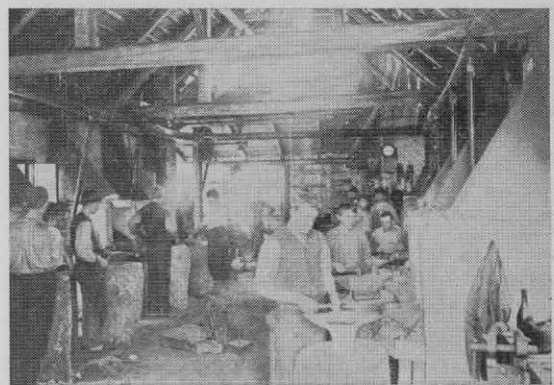
S Klinarjevim akceptom na menice, je rekel Luckman, bo družba še dajala železo. Tudi na barona Borna, tedaj stanujočega na Dunaju, so se obrnili zaradi dobav jese-niškega železa. Združno vodstvo je šlo k predsedniku deželne vlade in tudi po Murniku prosilo, da deželni odbor podpiše za 10.000 goldinarjev združnih deležev. Uspeh Murnikovega govora je bil, da je 8. aprila deželni odbor vpisal 45 deležev po 100 goldinarjev. Kranjska hranilnica pa je odklonila združno prošnjo za posojilo 15.000 goldinarjev in je podaljšala lanskoletno posojilo 2000 ter ga zvišala na 3000 goldinarjev, ki jih je zadruga vrnila l. 1899. Trgovina je bila to leto dokaj dobra, opazili pa so, da se ne dajo več prodati kovani žebtlji za podkovanje konj in čevljev. Zato so že takrat zaželeli strojev zanje. Žebtlje, ki jih je KID naročala za preprodajo v Bosni in ji v zameno dobavljala železo, so kupeci včasih označevali kot slabo blago. 11. junija je prevzela zadruga prvo naročilo za 1927 železnih vojaških posteljnjaka

kov (kavalet) od vojaškega depoja za deželno obrambo na Dunaju, ki je zaposlilo veliko delavcev. Železne dele sta izdelovala France Ažman in Valentin Šolar, deske je pripravil J. Guzelj v Škofji Loki, mizarsko delo pa opravil Ignac Ažman. Železni deli so bili pravočasno izdelani, za lesene pa so dobili podaljšanje roka do 20. novembra. Pri tem naročilu je zadruga nekaj zaslužila. Občna zbornica sta bila po pravih vsako leto dva, razen 1901, ko je bil en sam. Namesto izstopivšega Hafnerja so izvolili v načelnstvo Franceta Zupana, Malvševega na tretjem, (letos drugem) občnem zboru, katerega se je udeležil tudi Murnik. Dosežki 1896 po bilanci v kronah se občutno ne razlikujejo od prvega leta, a blagovni upniki so polovico manjši, ker je zadruga znižala zalogo železa. Prodaja izdelkov je uspevala mesečno nad povprečjem lanskega leta in je dosegla v vsoti 12 mesecev 41.000 gold., zaslužki delavcev pa 15.400 gold. Premični inventar se je pomnožil za orodje za kavalete, ki so ga potem še v naslednjih letih uporabljali. Že marca 1897 je prejela zadruga naročilo za 5623 kavalet in položila kavcije 4000 goldinarjev, ki je povečala njeno denarno stisko. Lesnemu podjetniku Kellerju je bilo treba dati 2000 gold. predujma, za gradnjo pollesene in polzidane »delavnice« ob Prekuhovčevem vigenjcu so dali 3000 gold. in za orodje 2500 goldinarjev. Pri prošnjah za kredit v znesku 15.000 gold. jim je pomagal Murnik in ga je dalo Kreditno društvo Kranjske hranilnice, za kar se Murniku 29. novembra zahvaljujejo in pristavljajo: trgovina gre izvrstno; železni deli so odobreni, leseni se v Celovcu pregledujejo; lahko bi zaposlili še 50 delavcev, če bi jih kaj bilo, tudi plače smo delavcem po možnosti zvišali, ker bomo pri tej dobavi vendar nekaj zaslužili. Ob primitivnih napravah za kavalete so se zavedali potrebe po strojih za olajšanje, pospešenje in pocenitev proizvodnje in so z optimizmom glede nadaljnjega razvoja postavili prva stroja v bivši valjavnici v fužini: škarje za rezanje železa in vrtalni stroj za luknje, poleg njih pa nekaj drugih priprav za izdelovanje posteljnjakov. Zadovoljni z njimi so poslali Murniku koncept prošnje za podporo trg. ministrstva, da bi mogli tudi za žeblje postaviti kaj strojev. Priporočali so se tudi za nadaljnja naročila kavalet, ker morejo pri njih zaposliti slabotne in slabovidne delavce, ki so za žebljarsko kovanje nesposobni. Poročajo tudi, da je zadruga pričela izdelovati nove vrste železnih izdel-

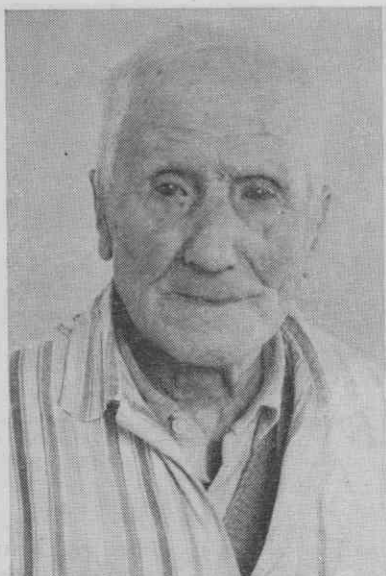

Žebljar Jože Dermota, roj. 1880, pozneje tovarn. delavec »pri prešah« (stoji) v družbi s tesarjema Janezom in Antonom Ažmanom pod okni hiše Valentina Klinarja, v kateri je Kovaški muzej

kov; verige, zidnike, zobe za brane in podkvice. V arhivu se je ohranil nekaj let po prvi svetovni vojni znani patent brane po zamisli ravnarja Janeza Praprotnika-Vödle. Omenjeno orodje in stroji so pomnožili z delnim takojšnjim odpisom v bilanci premičnine za 4000 kron, nakup 9 ješ pa nepremičnine za ravno toliko. Zvišale so se bilančne postavke v tisočih kron pri izposojilih na 15 in pri blagovnih upnikih na 65, pri gotovini in naložbah pa na 38, pri blagovnih dolžnikih na 85 in začelo se je dolgoletno trajno upadanje presegljaja lastnega kapitala (zadružni deleži, rezerve in dobiček) nasproti posojilom, prodaja blaga se je dvignila na 51.000 goldinarjev, plače pa so ostale na lanski višini. Dr. Supan je umrl marca tega leta, pravno zastopstvo zadruga je prevzel dr. Majaron. Tudi leta 1898 so dobili v delo kavalete in zanje iskali delavce v Železnikih. Skozi vse leto so zaposlovali nad 100 delavcev z rednim delom in so njihovi zaslužki presegli 26.000 gold., zadruga pa je naredila

Notranost verigarne, prejšnjega Florjančnikovega vigenjca, zraven razvalin Zg. fužine, posneto 1905

Valentin Zmitek, roj. 1867, nekdanji zadrugiški uradnik, pisec spominov o kroparskem železarstvu, slika iz l. 1965

nad 2000 gold. dobička, kakor še nekaj let pozneje ne. Kupila je »Srednji mlin« z gozdom od Katarine Košir za 1140 gold., in 12 ješ za 1185 goldinarjev. V spodnjem prostoru mlina so nameravali delati razne železne izdelke, zgornjega pa so porabili za zabojarjo. Vrnili so Kreditnemu društvu 15.000 goldinarjev in prosili ta zavod za novo posojilo s polletnim vračilom na menco; potem je bilo treba postopek za posojilo obnoviti, ker so ga redno potrebovali za sprotno plačevanje železa s skantom. Na občnem zboru 16. II. so izpremenili firmo v Prva žebeljarska in železnoobrtna zadruga v Kropi in Kamni gorici, kar je ostalo trenutno za Kamno gorico brez uspeha.

Verigarji okrog 1905. Stoje od leve proti desni: Janez Gašperin ml., Franc Solar-Con, Florijan Resman, Florijan Vidic, Urban Lazar, Janez Leš, Alojz Dobre. Sede: Andrej Gašperin-Vajš, Primož Skriba, mojster Andrej Praprotnik, Jakob Vidic, France Legat in Pavle Dobre. Spodaj: učenca Gregor Solar in Tevža Sušnik

Morda je učinkovalo to, da je Jurij Magušar dodal v svoji firmi ime Kamna gorica; imel je tam več kovačev kot v Kropi. Izposojila so se zmanjšala, blagovni upniki tudi, ker so tudi blagovni dolžniki bolj redno plačevali obveznosti. Zaradi zmanjšanja izposojil se je popravila razlika med izposojili in lastnim kapitalom, ki je tedaj presegel posojila, kar se je ponovilo v naslednjem letu 1899. To je bilo drugo leto, ko so v zadrugi kovali na roko velika »kladuca«, žebelje za pritrjevanje tračnic normalnotirnih prog državnih železnic. Za naročilo so položili pri Kreditnem društvu dve menici za posojeni obligaciji. Naročilo je vzbudilo zavist konkurence, ki je vplivala — tako piše Kronika v marcu — na KID, da je zadrugi ustavila kredit za nabavo železa. Tedaj se je zadruga obrnila na Ljudsko posojilnico v Ljubljani za 20.000 gold., s čimer je uspela in ostala s tem zavodom v zvezi do leta 1905. Ker je zadruga pristopila v članstvo pri Gospodarski zvezi, ji je Kranjska hranilnica odpovedala brezobrestno posojilo in je tudi Kreditno društvo znižalo svoj kredit. Zadruga je posojilo vrnila Kranjski hranilnici avgusta. To leto je zadruga dobila petič in zadnjič naročilo za vojaške posteljnjake, pri katerem pa je imela veliko izgubo s površno izdelanimi in premalo posušenimi deskami, ki so jih pri komisiji in skladišču mnogo izvrgli. Državni poslanec Josip Pogačnik je brezuspešno posredoval na Dunaju zaradi globe pri tem naročilu. Prizadevanja za pridobitev prostorov Sp. fužine so rodila prvi uspeh, ko je 8. marca 1899 prišel uradnik ravnateljstva Tehnološkega muzeja na Dunaju (za naprej imenujemo ta zavod kratko Obrtnopospeševalni urad) pogledat prostore in vodno silo v bivši valjavnici Sp. fužine, iz katere so pozneje nastali prvi deli Plamenove tovarne, ki so še danes v rabi. Poročilo z ogleda s predlogi je poslalo omenjeno ravnateljstvo zadrugi, ta pa je vprašala Murnika za nasvet in pomoč, Murnik je odgovoril 24. aprila predsedniku nadzorstva Hoenigmanu med drugim: »Stvar se mi zdi jako važna. Ako more zadruga fužino kupiti, bi bilo to brez dvoma koristno za obrt v Kropi. Glede turbine bi bilo seve treba, da si ogleda stvar inženir. Podpore bi jaz najbrž izprosil za Kropo od Zbornice in tudi od dežele. Pridem v Kropo, brž ko se deželni odbor zaključi. Zadruga naj takoj izračuna, koliko bodo veljale poprave in nakup Sp. fužine, da naredim prošnjo na deželni odbor in zbornico. Ministrstvo bo potem nekaj strojev zadrugi prepustilo.

Tehnološki muzej naj pošlje zadrugi zbirko ključavničarskih vzorcev, katere bo zadruga takoj plačala.»

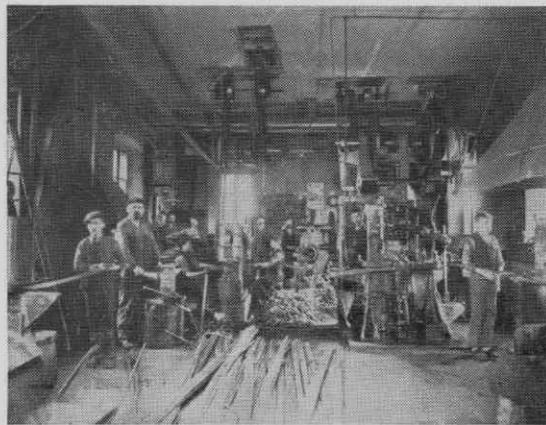
Fužinski dnevi, dotlej skoraj brez vrednosti, so se nato visoko podražili in zadrugi ni kazalo hiteti z njihovim nakupom, ampak je fužino vzela v najem. 15. novembra je pisal adjunkt Henrik Pösendeiner iz dunajskega obrtnopospesovalnega urada zadrugi: »Tako sestavite in pošljite prošnjo na naš zavod pri Trg. ministrstvu za prepuščitev stiskalnice za tračnike in ekscentrične obrezovalnice, orodja in transmisije ter utemeljite prošnjo, da je za obstoj Kroepe življenjsko vprašanje, da se izdelujejo žebli za tračnice s stroji, ker se na roko zaradi prehude konkurence ne morejo več. Ročno delo ni tako natančno in dobro kot strojno in je nevarnost, da kovanih žebeljev nihče več ne bo naročal. Ker pa ima zadruga sedaj prostor in vodno moč, je prošnja za stroje utemeljena.«

Občnega zbora dne 28. februarja se je udeležilo le 8, dne 12. septembra pa le 10 članov in Murnik, ki je v daljšem govoru priporočal razširjenje zadruge, oziroma pridobitev novih zadržnikov. Čistega dobička je zadruga letos naredila nekoliko manj, delavcem pa izplačala 14% več, povišale so se ne prav znatno blagovne zaloge in dolžniki ter presegljaj lastnega kapitala nad izposojili. Majhen, a vsaj simboličen korak do povišanja deležnega kapitala je pomenila 1900 uvedba opravičnih deležev po 1 k r o n o — tako je bilo ime novega denarja od začetka tega leta, ko smo opustili goldinarsko veljavo in je krona postala vredna pol goldinarja. Število članov zadruge se je v 5 letih zvišalo od 22 na 24. Delodajavci in posestniki — premožnejši ljudje — niso hoteli pristopati k zadrugi, delavci pa niso imeli toliko denarja, da bi mogli vplačati delež 100 goldinarjev ali 200 kron. Od števila članov, še boljše, od števila vpisanih in vplačanih deležev je odvisen kredit, pomen in zanimanje za zadrugo; brez velikega kredita pa se zadruga ni mogla razvijati, zlasti ne ročnega obrata spreminjati v strojnega. Enokronski deleži so vzbujali le videz deležnega kapitala, toda še drug važen pomen je imel pristop 80 novih članov z opravičnimi deleži, namreč nova združna pravila, ki jih je sestavljala dr. Šušteršič, so, ustrezno novemu zakonu, predpisovala, da zadruga sme načeloma uporabljati samo svoje člane kot delovno moč. Spotika davčne oblasti je ostal še člen o razdelitvi čistega dobička med člane s polnimi ali glavnimi deleži.

Moški zbor žebelarjev okoli 1900, pokvarjena fotografija na pločevini. V sredi pevovodja, žebelar Jurij Legat. Stoje zadaj: Rantov šuštar (?), Dermota Francén, Dermota Lovrenc, neznanec, Cene Strnad, Balant Rajgelj. Pod njimi: Lovrenc Zupan, Florijan Resman, Miha Eržen, Urban Lazar, Janez Leš, Matija Gašperšič. Sede: neznanec, srednjega zakriva okvara, Jernej Praprotnik

Nakupovanje fužinskih deležev ali dnevov je prišlo letos v tir. Zadruga jih je pridobila 27 za 3730 kron, ki ji pa še niso dajali dvotretjinske večine; morala bi imeti 33 deležev. Bilančna aktiva so nebitveno višja, v pasivi so se izposojila povzpela, a deleži in upniki ustrezno padli, kar vidimo iz bilance, v kateri je tvorba lastnega kapitala v primeri z izposojili precej nazadovala. Že naslednjega leta 1901 je kupila zadruga še pet fužinskih deležev in se je lotila predelav v Sp. fužini po Pösendeinerjevih mislih. 4. julija je skupna seja načelstva in nadzorstva podpisala legalizirano izjavo glede letnega odplačila in shranitve poslanih strojev, ki so že dospeli. Urejanje je vodil T. Pesjak, Ljudska posojilnica pa je posodila denar za stroške poprav in naprav. Namesto dotlej edinega uradnika, pomožne korespondentinje Barbare Huber, ki je odšla drugam, so spre-

Prvi »tovarniški« oddelek »pri prešah« 1902

H. Pösendeiner, adjunkt Obrtnopospesovalnega urada na Dunaju

jeli dva uradnika, Valentina Žmitka in nekoliko pozneje Avgusta Železnikarja. Predsednik nadzorstva Hoenigman je proti temu brezuspešno ugovarjal in pozneje odstopil, na prošnjo vodstva pa je umaknil odpoved. Iz neznanih vzrokov, morda zaradi nastopajočih nesoglasij, je bil letos samo en občni zbor. Število članov z opravnimi deleži je naraslo na 100. Bilančne številke so se le malo in nebitveno spremenile proti prejšnjemu letu, opazno je zvišanje nepremičnin in premičnin. Nekoliko trdnjša je udeležba lastnega kapitala proti izposojilom. Slavnostna otvoritev oddelka preš 22. januarja 1902, ki še sedaj stoji kot skladišče in predaja strojnega orodja, je pomenila začetek združne tovarne, zvezane s staro valjavnično turbino s transmisijami. Pred tem nabavljene škarje za razrezovanje paličnega železa pa so stale zase v starem fužinskem prostoru.

Razrezke so dotlej dovažali kovačem v vigenjih, npr. na Mlečju, kjer so jih v dvojicah pobijali in špičili v žeblice, kladuca sistema X a, 16 krat 155 mm v teži 0,35 kg na en kos. To je bilo težko delo

Zadružna delavca Ivan Zupan, roj. 1880, in Ignac Blaznik, roj. tudi 1880, v tečaju pri Obrtnopospesovalnem uradu na Dunaju 1901

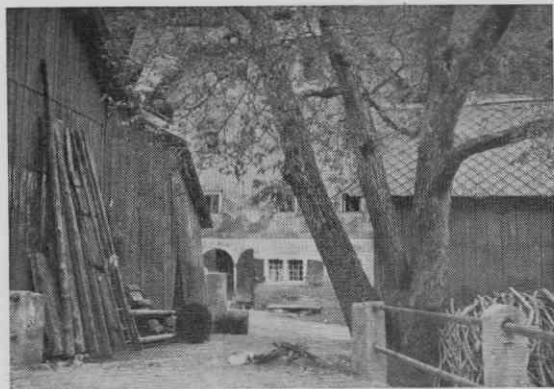
za močne mlajše kovače, ki ga niso vsi zmagovali brez škode za zdravje. Železo se jim ni vedno dovolj razbelilo na oglju in so se glave rade odlamljale, kakor vemo iz pritožb proti kovanim tračnikom. Zato so se radi odločili za vroče stiskanje glav, razbeljenih s koksom, ki dá, podpihovan od močnega ventilatorja, belo vročino. Začela se je šola pri strojih in »Pogled v šolo tehničnega razvoja« v Plamenovi Kroniki str. 163 do 175 izpod peresa mojstra Joža Šolarja nam z umnimi potezami odkriva njen potek od začetka do konca. Nova instalacija za tople prešane žeblice in vijake je zadrugo pripeljala v kartel za to blago, ki ga je trinajstotnica avstrijskih tovarn to leto zopet sklenila za nadaljnjih deset let. Kvota 6,3% kladuc in 3 glasov ni zadovoljevala zadruga, toda na prigovarjanja KID, Obrtnopospesovalnega urada na Dunaju in Trgovske zbornice v Ljubljani je zadruga končno pristopila v kartel, dasi ji ni ugajalo, da je imel Magušar letno fiksno kvoto 270 ton in 5 glasov. Magušar je pozneje, ko je imel premalo kovačev, dele kvote odstopal drugim tujim tovarnam v kartelu.

Iz neugotovljivih vzrokov je leta 1902 prišlo do sprememb v združnem vodstvu in do članskih odpovedi, o katerih več govori Kronika str. 35 in 36. Izstopili ali deleže odpovedali so Valentin Klinar, Fran Šolar in Hoenigman. Namesto Klinarja izvoljeni načelnik Luka Kenda je umrl 4. februarja 1903 v bolnišnici v Ljubljani, medtem ko je Klinarja rešila smrt 23. decembra 1902. Oba prva načelnika je zadruga dala l. 1903 slikati Petru Žmitku v Pragi.

S 1. januarjem 1903 je zaradi sprememb v avstrijskem zadružništvu prešel kredit zadruga na Gospodarsko zvezo v Ljubljani. Občni zbor je bil že 22. januarja. Na njem so bili z novimi pravili o glasovalni pravici opravnih deležev (20 takih deležev da en glas, če so v istem smislu oddani) izvoljeni v načelstvo Tomaž Pesjak, Gašper Šmitek in Franjo Šolar. Ti trije pa so izvolili za načelnika Franja Šolarja. V nadzorstvo so izvolili Valentina Šolarja, Blaža Kralja in deželni odbor kranjski namesto Hoenigmana. Ker je Kralj odstopil in deželni odbor ni hotel prevzeti izvolitve v nadzorstvo, je izredni občni zbor, katerega se je udeležil za deželni odbor H. Lindtner, izvolil Janeza Lazarja in Valentina Magušarja kot člana nadzornega odbora. Na tem občnem zboru so sklenili tudi dodatek k pravilom iz 1900, da morejo člani spremeniti opravilne deleže v polnovredne glavne deleže

z majhnimi vplačili do višine polnega deleža. Ta sprememba je v kratkem nekoliko zvišala število pravih članov na 34.

Zadruga je to leto kupila zadnjo tretjino (16 dni) Sp. fužine za 6000 kron in 19. junija iz konkurzne mase Gregorja Šolarja kovačnico za verige v Florjančnikovem vigenjcu. Prezidava in predelava v zadržno kovačnico za verige je veljala blizu 2000 kron. Zadrugo so to leto spet trla naknadna davčna plačila in izplačila odpovedanih deležev. V bilanci se je zato pokazala izguba ter je presegljal lastnega kapitala nad izposojili občutno padel nasproti prejšnjim letom, ker so se izposojila zvišala za 20.000, deleži pa padli za 5000 kron. Najkritičnejši dnevi, tedni in meseci so bili v naslednjem letu 1904, v letu žebjarke stavke v Kamni gorici in v Kropi. Podjetniki sicer niso žebjarjev več tako izkoriščali kot pred ustanovitvijo zadruga, a zaradi hudega tekovanja med zadrugo in njenimi konkurenti so se vrstila odtegotovanja plač posebno v Kamni gorici, kjer je večino žebjarjev zaposloval J. Magušar in še dva ali trije podjetniki. Vesti iz Javornika o splošnih stvarkah (člančič v Zadrugarju 1933 str. 66) so dale tudi Kamničanom pogum, da so v ponedeljek, 1. maja 1904, poskusili s stavko. Ustavili so delo v vigenjcu pred Kapusom ter v Kofari in kmalu nato dvignili delavstvo iz vseh delavnic; ko pa se je stavkajočim pridružil še ugledni žebjar Marko Arh, je dobila stavka resnejši značaj. Okrog 11. ure dopoldne so odšli k županu Kappusu, kjer so določili za voditelja stavke Matija Miklja, Marka Arha, Andreja Žvana in Florijana Varla. Ob 2. uri popoldne so odšli v Kropo, kjer so se stavkajočim takoj pridružili tudi kroparski delavci. »So prišli Kamničani in so po vseh vigenjcih vzeli vodo,« je povedala 1956 upokojena žebjarica Katarina Homan, r. 1868 (glej Vigenje str. 85). V Kropi je potem bilo zborovanje pri Klinarju, kjer so izvolili še Kroparji za svoje zastopnike Ivana Zupana, Andreja Škriba, Janeza Zupana in Antona Smrekarja. Izbrani zastopniki so pismeno formulirali zahteve stavkajočih, ki so jih sprejeli vsi, razen Jurija Magušarja, dne 4. maja 1904 pri Bajžlju v Kamni gorici. Ker Magušar ni hotel pristati na zahteve delavcev, so ga ti zapustili, kar je zmanjšalo njegovo moč; delavci pa so začeli v večjem številu pristopati k zadrugi. Stavka je omejila konkurenco, nevarno zadrugi, zlomila je tradicijo žebjarških gospodov, rodila je več zanimanja in zavednosti za zadrugo in pripeljala v za-

Hišna št. 31 v Kropi, kjer se je 1840 rodil največji žebjarški podjetnik Jurij Magušar, vnuk ogoštra Matija Škriba iz Sveč na Koroškem. Hišo so 1952 podrli zaradi razširitve ceste

drugo žebjarje iz Kamne gorice ter vsem žebjarjem olajšala gmojni položaj. Magušar je imel 20. julija v Kropi 1 žebjarja iz Kroepe in 8 iz Železnikov. Za vse bivše kovače pa zadruga ni imela takoj dosti panjov in vigenjcev in so nekateri morali delati v dveh izmenah, nekateri pa so odšli nazaj v delo pri prejšnjih podjetnikih. Ker zaradi oblike pravil ni zadržni deležni kapital nič naraščal in da bi se delavci bolj zanimali za zadrugo, je bilo treba spremeniti pomanjkljiva pravila. V tem so bili istega mnenja pri Obrtnopospeševalnem uradu in pri Zadržni zvezi, o čemer pričla sklep Zadržne zveze z dne 26. aprila t. l.: »Predno se sklepa o prošnji zadruga za kredit v tekočem računu po 20.000 kron, se prečita poročilo revizorja Pelca, ki je obiskal zadrugo ob priliki revizije po dveh odposlancih trg. ministrstva; ta dva odposlanca (gotovo iz Obrtnopospeševalnega urada) sta izjavila, da se morajo pri zadrugi izvršiti spremembe, dokler se te spremembe ne izvršijo, se more zadrugi dovoliti

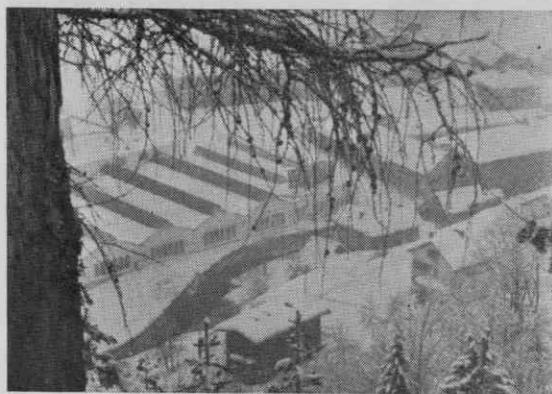
Jurij Magušar v rudarski preobleki

Nestor upokojenih žebjarjev Jurij Legat, roj. 1865, slikan 1958, je začel še v valjavnici Sp. fužine. V Žebljarsko zadrugo je vstopil 1897

kredit na tekoči račun le proti zadostnemu poroštvu«. Pravila naj postavijo zadrugo na bistveno širšo osnovo. Spremembo teh točk pravil je sestavil Obrtnopospesovalni urad na Dunaju (glej katalog k razstavi Obrtnih zadrug na Dunaju 1909 str. 87). Izredni občni zbor bi moral biti 8. junija, a je bil 18. junija z dnevnim redom: sprememba pravil. Z Dunaja je prišel revident Obrtnopospesovalnela urada Rehling, od Zadrुžne zveze pa revizor Seliškar.

Zadrुžni delež je ostal 200 kron in se je lahko plačal naenkrat ali v več obrokih, gotovo pa vsak teden po 1 krono do polnega deleža. Opravilne deleže so črtali in pravico delitve čistega dobička med člane,

Pogled na izgradnjo tovarne vijakov »Plamen« v Kropi februarja 1963, foto M. G.

ki se v resnici nikoli ni opravljala, so opustili. Določbe o krepitevi rezervnih zakladov so zelo spremenili. S tem so odpadle pripombe davkarije zaradi delitve in zaradi rezerv.

Po spremembah pravil je moglo rasti in je zraslo število članov zadruge čez 200, ki ji je Zadrुžna zveza 24. febr. 1905 dovolila kredit v znesku 200.000 kron.

Z dvema tožbama zaradi falitnosti zadrुžnih bilanc so tožitelji s trditvami v Slov. narodu, po inventurah in cenitvah v navzočnosti konkurentov Magušarja, Hafnerja, Lazarja, Svetine in Bajžlja grdo pogoreli, a podrobnosti lahko beremo v Kroniki str. 42 in 43. V bilanci za 1904 vidimo iz porasta zalog in terjatev za blago porast trgovine, o čemer govore tudi izposojila. Ker deleži, rezerve in dobiček niso porastli, pač pa narobe, je to leto zadruga prišla v položaj skorajšnjega izenačenja lastnega kapitala in izposojil, ki se je držalo do vojne. V Kroniki str. 43 stoji: Zadrुžna zveza je želela, da bi zadruga boljše uspevala, naj se izroči načelstvo zadruge, zdaj, ko bo imela 132 novih delavskih članov, v roke delavcem, ki naj vodijo zadrugo s pomočjo pisarne. Da je bila to Krekova zamisel, glej Zadrugarja 1935 str. 126. Tam je pod naslovom »Kako sem postal načelnik zadruge« povedal mojster Valentin Šolar med drugim: »Stružil sem. Za hip sem se ozrl po delavnici, kjer je stala stiskalnica za tračničarje in drugi stroji, pa tudi stružnica in ob njej ključavničarska miza. Zagledal sem dr. Kreka, ko je vstopil. Poznal sem ga po videzu od takrat, ko je bil večkrat v Kropi zaradi prvega »konsuma« (leta 1897, op. ured.). Potem ga več let ni bilo, ko je »konsum« propadel in je Krek izgubil denar za en vagon koruze. Pozdravil sem ga. Odzdravil je, jaz pa sem nadaljeval delo. Počasi je prišel do ključavničarske mize in se na pol usedel nanjo. Zdel se mi je zelo truden. Oziral se je po delavnici, zdaj sem, zdaj tja in tako sva se tudi midva nekaj časa drug drugega pogledovala. Ni trajalo dolgo, ko mi je Krek zaradi močnega ropota namignil. Ustavil sem stružnico in stopil k njemu. Stisnil mi je roko in vprašal: »Ali ste vi tukaj mojster?« Pritrdil sem mu. Nato je poizvedoval, kje sem se izučil in je pristavil: »Pravih let se mi zdite.« Ko je vse zvedel o mojih letih učenja in dela, je nadaljeval: »Sedaj bodo kmalu volitve pri zadrugi. Dobro šolo ste imeli, pa vi prevzemite načelniško mesto!« Na moje ugovore, da nimam šol, da pa je treba za načelnika več znanja, je odvrnil: »Ni treba

posebnih učenosti, glavno je delo in poštenost. In o tem sem se o vas prepričal. Ako česa ne boste vedeli, bomo že pomagali in šlo bo.« Dolgo časa me je navduševal Krek, nisem mu mogel ugovarjati. »Vi prevzemite!« stisnil mi je roko ter s prisrčnim nasmehom odšel. Na izrednem občnem zboru čez kak mesec po tem Krekovem obisku, 25. septembra 1904, so izvolili v tričlansko načelstvo Valentina Šolarja kot načelnika, Tomaža Pesjaka za blagajnika in Josipa Svetino za preglednika, v šestčlansko nadzorstvo pa so bili izvoljeni Jakob Debeljak, Marko Arh, Janez Lazar, Jože Zupan, Andrej Žvan in Andrej Novak. Kot veščake za pregledovanje računov so izvolili deželni odbor in Zadružno zvezo. Da so se nekateri člani zaradi zmed in homatij zbegali in oplašili in zopet šli na delo h konkurenci, je umevno, a vendar je večina ostala pri zadrugi; tako da je število članov poskočilo od 156 na 215, ki je bilo potem dolgo let približno na tej višini. Kamnogoričani so na tem občnem zboru dobili svoje zastopnike v zadružnem vodstvu in sicer: Svetino v načelstvu, Arha, Žvana in Novaka v nadzorstvu.

Bilančne postavke 1904 so bile razumljivo precej višje kot v prejšnjih letih, razen računa deležev in rezerv. Presegljaj lastnega kapitala pa je zdrknil globoko pod izposojila in se ni več popravil do zadnjih dveh let pred drugo svetovno vojno, pa je bil tudi ti dve leti še vedno negativen.

OPOMBE

1. Današnji Plamen, tovarno vijakov v Kropi, so ustanovili na petek 16. nov. 1894 z imenom »Prva zadruga za žebljarski obrt in druge izdelke iz železa, registrovana zadruga z omejenim jamstvom«. O ustanovitvi, njenih vzrokih in okoliščinah ter o razvoju zadruga (njeno ime krajšam v tem opisu z Žebljarsko zadrugo) sta pisala Kronika Plamena, ki jo je leta 1944 tiskal Anton Blažej na Jesenicah in mesečnik Zadrugar, ki je izhajal v letih 1933/34, 1934/35, 1940/41 in 1945/46 v Kropi. Majhne naklade, malomarnost prejemnikov in vojna leta so povzročila izgubo tiskov; zato mi naj bo dovoljen prost, zgoščen povzetek z vpletom nekaterih spominov in dopolnil iz Vigenjca, VII. vodnika Tehniškega muzeja Slovenije, iz članka O nekdanjem žebljarstvu na bivšem Kranjskem v tej Kroniki 1947, iz Uvoda k razstavi Žebelj in vijak ob Plamenovi 60-letnici 1955 (razdan), iz Andrejkove knjižice Kropa in Kamna gorica, izdane 1924 (redkost), iz separata Baševega spisa Iz zgodovine hiše v Kropi (Zgod. časopis leta 1952/53), iz nekdanjega časopisa Narodni gospodar, glasila Zadružne zveze, in iz drugih

listov. Gradivo nudi arhiv Kovaškega muzeja v Kropi, ki hrani tudi Plamenov arhiv do 1947. Arhiva sta v urejanju in čakata na primeren prostor za shrambo in uporabo. Kyovsky je je pisal o socialnih razmerah našega delavstva v Kropi, Kamni gorici in Železnikih proti koncu XIX. stol. v Kroniki I, stran 81, kjer navaja tudi časopise itd.; Marija Verbičeva je objavila v Kroniki IV Zoisove zapise o fužinarstvu in žebljarstvu v Bohinju. Uporabil sem tudi šolsko kroniko v muzeju. — 2. Iz Müllnerjeve zgodovine, stran 291, posnemamo, da so fužine iz svoje blagajne nagrajevale razen ranocelnika in mežnarja tudi učitelja. Šolska kronika ve imena takratnih učiteljev, a prvega šolskega poslopja ne poznamo. »Stara« šola v prezidani mežnariji, h. št. 36 je leta 1818 sprejela učitelja Simona Mačka in učenca v edini razred, kjer so se učili nemških »puštobov«. Maček je učil do smrti 1851 in so mu postavili edinstveni nagrobnik iz ulitega železa v psevdogotskem slogu pri žagradu. Za Mačkom so se naglo zvrstili učitelji Birtič, Perše in Zlate, leta 1855 pa je nastopil riharjanec Martin (Davorin) Zarnik, doma s Homca pri Kamniku, ki se je, upokojen kot nadučitelj v Ilirski Bistrici, vrnil v Kropo, od koder sta bili njegova prva žena roj. Pibrovec, in druga žena, roj. Hafner, in kjer je 1861 nastavil »zlato knjigo« z imeni pohvaljenih učencev. Za Zarnikom je učiteljeval in 1894 umrl v Kropi Marko Kovšca iz idrijskega kota, kateremu je radovljiško okrajno učiteljsko društvo vzdalo v veži »nove« šole spominsko ploščo z Vurnikovim doprskim medaljonom. Šola je postala dvorazrednica 1894, ko se je vselila v »Mazollovo veliko hišo«, ki jo je podaril občini domačin Ivan Šolar, deželni šolski nadzornik v Zadru, brat fužinarja Mateja Šolarja. Za Zarnika in Kovšca se je pričelo v Kropi organizirano čitalniško življenje dveh društev, katerih pevski zbor je nadaljeval Kovščev moški zbor Odmev, za njim pa mešani pevski zbor nadučitelja Josipa Korošca in moški zbor gasilskega društva pod organistom Jurijem Legatom ob prosvetiteljskem delu Slov. kat. prosv. društva, ustanovljenega 1897. O Kovšču so zapisali v šolski Kroniki, da je odgojil tretji šolski rod in dovedel marsikaterega do boljšega kruha, kakor je rekel prof. Fran Levec ob odkritju Kovščeve spominske plošče. Tudi iz pripovedovanja starih vemo za marsikaterega, ki ga je Kovšca v času umiranja žebljarstva privedel do dela in kruha izven Kroke. — 3. Jerneja Poznika oče Anton (Tonče), oče Franca (Radivoja) r. 1850 u. 1890, glej čl. v SBL str. 468, je priženil hišo, morda s poroko s fužinarico ali s fužinarjevo hčerjo, Jero Pogačnik. — 4. Luka Hafner, posestnik, fužinar in trgovec z žebli, je vpisan v oklicno knjigo 1887, kot 28-letni ženin in žebljar, njegova nevesta pa je bila 22-letna Marija Šolar istega stanu. Hafnerjev rod je prišel ob koncu XVIII. stol. z Zgornje Luče na Selškem v Spodnji mlin v Kropi, Lukov oče Jernej, v maticah žebljar, se je 1857 oženil z žebljarico Lizo Bertancelj. Iz žebljarja je bistri in iznajdljivi Luka postal trgovec, z

nakupom propadajočih fužinskih deležev ter hiše pa posestnik in fužinar. — 5. Deležnik Jožef Gartner-Vretena, ki je pred začetkom poslovanja zadruga umrl, je bil vnuk Jamničana Primoža Gartnerja z Novakove kmetije v Dražgošah. Primožev sin Janez je žebtljaril v Kropi in tudi naš Jožef je bil sprva žebtljar. Vretenov sin istega imena je umrl kot žebtljar nekaj mesecev pred očetom, soustanoviteljem, kot je razvidno iz zadnje, (2. št.) povojnega Zadrugarja od 16. II. 1946 s Kandučevimi zadnjimi rodovniškimi izpiski. — 6. Magušarjev rod je prišel iz rudarskoogljarjske korenine v Dražgošah. Prvi Magušar, knap Primož, Matevžev sin iz Dražgoš, se je oženil v Kropi 1785 s Katarino, hčerjo žebtljarja Jakoba Boltarja (Woltarja). Njegov sin Matevž, rojen 1799, rudar, se je oženil 1820 z Marijo, hčerjo žebtljarja Tomaža Gašperina. Matevžev sin Lovro, roj. 1822, se je 1843 oženil z Lenko Škriba s št. 31 in je po smrti ženinega očeta, ogómoštra v Spodnji fužini, Matija iz Sveč na Koroškem, podedoval hišo št. 31, v kateri se je Lovrencu in Lenki rodil 1844 prvi sin Jurij. — 7. Oče Valentina Klinarja Jernej, Lukov sin, se je kot kovač leta 1829 prvič oženil z Mico, hčerjo pokojnega malega fužinarja Gregorja Pesjaka (rodovnik te rodbine glej v SBL str. 613) s št. 42. (danes Hercl). Potem je pridobil kot kovaški mojster Bógalovo hišo št. 38 in se je drugič oženil z Lizo Poglájén, hčerko fužinskega pečnika Mihaela, stanujočo z materjo na št. 26 (na Placu pri Vreténu). Tudi drugi Lukov sin France se je 1825 poročil kot kovaški mojster z Mico Šmittek (Schmittig), hčerjo fužinarja Matevža s št. 10 (pri Natu). Valentin Klinar s številke 14 (Cutova, ne stoji več), rojen 1840, se je kot 24-letni kovač oženil z Jero Magušar, Lovrenčev s št. 31, kjer je Valentin bival z ženo 2 ali 3 leta. Postal je svak Jurija Magušarja. Pred 1870 je Klinar kupil hišo št. 45 v Kotlu (danes Matičkova) z gostilno, ki jo je imel že prejšnji lastnik Gregor Hrovat-Špelčnik. Leta 1886 pa je kupil veliko Johanovo posest s hišo št. 83, ki se še danes imenuje po njem »pri Klinarju«. Kot 42-letni vdovec se je Valentin 1881 oženil z mlajšo sestro ranjke žene, Ano Franco, in podvojil svaštvo z Jurijem Magušarjem. Lovrenca Magušarja sin, Lovrenc mlajši in hkrati mlajši brat Jurija Magušarja, je kot 24-letni kovač vzel 1882 Frančiško Solar, hčer fužinarja Mateja (Matevžka), sestro kasnejšega zadrúžnega tajnika Franja. Njena mati Marija Klinar je bila hči Valentina Klinarja s prvo ženo Jero. Sorodstvene vezi so spletale in razpirale interesne sfere v stari železarski, ne, samo še žebtljarski Kropi. — 8. Kovaštvo je zgrajalo samosvoj ljudski značaj od roda do roda. V stoletjih je ustvarilo diferenciacijo v poklicnih nazivih. Žeb-

tljarji v Kamni gorici, Kropi in Železnikih so bili k o v a č i, medtem ko je učeni Zois l. 1778 pisal njihov naziv točneje po izdelku scheblarji. V kroparski oklicni knjigi so žebtljarske ženine pisali kot kovače, od prvega vdovca Miklavža Lazarja 1823 do zadnjega, vdovca Antona Lukežiča 1892. Dosluženim žebtljarjem, očetom ženinov in nevest, so katerikrat rekli »stari kovače, pozneje pa »nekdanji kovače«. Skoraj polovico primerov žebtljarjev je v oklicni knjigi imelo naslov »kovaški mojster«. Taki so bili žebtljarji, ki so se pri delu posluževali pomočnika, navadno mlajšega žebtljarja ali ženske; pomočnik se je vedno in povsod imenoval »hlapec«. S »hlapcem« je koval mojster, »za hlapca« je služila kovačica. Na sliki iz Bohinja v članku Marije Verbičeve v IV. letniku Kronike vidimo dve ženski, ena je mojster, druga je hlapec. Na Koroškem je bil v terezijanskem žebtljarskem redu iz 1759 mojster Oberknecht. Pri nas niso rekli mojstrica, ampak »mojstróva« in tako po ljudsko kvalificirali žebtljarice z naglim in pri tem lahkim in lepim kovanjem. »Iz enega beljénja naredi štiri kaveljce«, so rekli o Katarini Zupan Šotelnovi in »mama so delali za Jurija samo muštre«, je veljalo o Tereziji Legat, roj. Solar. Tisti muštri so bili za ponudbe kupcem. Mojster se je s ponosom imenoval žebtljar stari Župca, Joža Zupan, sin Joža, v Prekuhovčevem vigenjcu, roj. 1848, u. 1923, vpisan v »Imenik zadrúžnih članov«, v Plamenovi kroniki, str. XXIX, kot žebtljar - orodjar. Kovaški muzej hrani zaboj vigenjškega orodja iz Kamne gorice, ki si ga je naredil žebtljar Andrej Žvan, sin Antonov, roj. 1869, upokojen 1936. Kot njega moramo šteti za »kovaške mojstre« vse nekdanje ješarje v Kamni gorici. Čeprav je bil malone vsak drugi oklicani par žebtljarskega stanu, je naziv »kovačica« v oklicni knjigi redek. Prvič ga najdemo 10. junija 1842, potem zopet 1861, 1864, 1865. Tudi natančni župnik Kapus se mu je največkrat izognil, kakor so to storile najbrž občutljive neveste in jim je zadostoval »kovač« pri ženinovem in očetovem imenu. Baročnega občutja prevzeti poročevavec je sredi XVIII. stol. nevesto kovaškega stanu naslovil z latinsko besedo fabrissa. Zadnja kot kovačica oklicana nevesta je bila Marija Ažman, 23-letna hči ranjkega Antona, mizarja, ženin pa je bil 22 let in 10 mesecev stari kovač France Varl, sin mesarja Jakoba, poznejši soustanovitelj Žebtljarske zadruga. Pri Kapusovih oklicih vidimo tudi, da je pri nastopu službe 1874 nehal naslavljati fužinarje z »gospodi«. Tudi »póštar« ali »póštérovec« in »kovaški mojster« se pri Kapusu izgubijo razen morda izjemoma pri stanu očetov ženinov, na kar je morda že vplivala žebtljarska kriza.